

УДК 1(091)

DOI:10.17721/sophia.2020.18.13

В. Е. Туренко, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0572-9119
e-mail: vitali_turenko@ukr.net

Є. В. Нетецька, канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
e-mail: netetsky@gmail.com

РАННЯ ГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ПРО ЖІНКУ: МІЖ АПОЛОГІЄЮ ТА МІЗОГІНІЄЮ

Здійснюється історико-філософська реконструкція та комплексне і систематичне висвітлення розуміння жінки у фрагментах мислителів докласичного періоду античної філософії.

Докласична антична філософія рефлексувала переважно в чотирьох концептуальних аспектах: космологічний, ембріологічний, мізогінічний та апологетичний. Доведено, що фактично кожен із ранніх давньогрецьких мислителів певною мірою торкався осмислення феномену жінки. Висвітлено, що, ґрунтуючись на свідченнях про Акусілая, Піфагора й Емпедокла, феномен жіночого постає одним із формоутворювальних факторів поряд із чоловічим, що імпліцитно говорить про рівність обох статей у космологічному аспекті. Обґрунтовано, що давньогрецька докласична ембріологія, хоча й багато в чому помилялася у своїх поглядах, проте ці "хибні уявлення", що жінка також має сім'я, як і чоловік, свідчили про рівноправність обох статей для появи нової людини у світі. Виявлено, що мізогінічні уявлення ранніх античних мислителів ґрунтувалися на тому, що жінка володіє певними вадами, а тому велика біда, якщо чоловік опиниться під її владою. Таке бачення зумовлювало подекуди у філософів цього періоду негативне ставлення до інституту шлюбу. Розкрито, що апологетичні переконання стосовно жінок ґрунтувалися на тому, що жінка має право на освіту і навчання, а також, що головне бачити у жінці не лише об'єкт жадання та носія краси, але порядну громадянку, яка підкоряється владі й усталеним традиціям.

Ключові слова: рання грецька філософія, досократики, жінка, мізогінія, космологія, ембріологія, гендерні студії.

Коли мова заходить про осмислення жінки в античній філософії, то здебільшого ми зустрічаємо рефлексії та дослідження, присвячені розумінню її у спадщині Арістотеля, Платона, стоїків. Втім, спадщина ранніх грецьких мислителів ніби опиняється в тіні. Хоча в основі рефлексій як класичних, так і елліністичних філософів про жінку, безперечно, є збережені сентенції та фрагменти праць досократиків.

Відповідно, мета статті – здійснити історико-філософську реконструкцію розуміння феномена жінки в ранній грецькій філософії.

Загалом, розглядаючи збережені уривки праць і свідчень про погляди і переконання представників докласичної давньогрецької філософії, безперечно, ми не віднайдемо цілісної концепції розуміння жінки у того чи іншого мислителя. Втім, певні сентенції та роздуми про її природу та значення у світі і соціумі все ж таки простежуються у творчості мислителів цього періоду античної філософії.

Досліджуючи фрагменти філософів докласичного періоду, на наш погляд, концептуальним буде умовно виділити чотири вектори, навколо яких осмислюється феномен жінки:

1. космологічний;
2. ембріологічний;
3. мізогінічний;
4. апологетичний.

Розгляньмо далі кожен з них детальніше.

Перші космогонічні теорії містили як елементи міфології, так і філософії і науки. У контексті досліджуваної проблематики можемо зазначити думку Дамаскія з його праці "Про першоначала": "Акусілай, мені здається, вважає першоначалом Хаос, оскільки він абсолютно непізнаваний, а двома наступними за єдиним – Ереб як чоловіче начало та Ніч як жіноче; останнє начало визначає у нього безмежність, а перше – межу. Від їх сполучення, як він каже, з'яв-

ляються (такі три іпостасі. – В.Т.) Ефір, Ерос і Мудрість" [Damasc. Princ. I, 320]¹.

Схожу думку ми знаходимо про Емпедокла в анонімному "Коментарі до Арата" [LM 22 R 94], а також і у Піфагора. Зокрема, згідно зі свідченнями Іполіта у "Запереченні всіх ересей", ми читаємо таке: "Діодор з Ерітреї² та Арістоксен-музикознавець³ [fr. 13 Wehrli] кажуть, що Піфагор відвідав у Халдеї Зарата (Зороастра. – В.Т.), а той виклав йому вчення, згідно з яким є дві початкові причини речей: батько і мати, батько – світло, мати – п'ятьма; частини світу – гаряче, сухе, легке, швидке; частини темряви – холодне, вологе, важке, повільне; з них, з жіночого і чоловічого начала, складається весь космос" [Hippol. Refut. I, 2, 12]. Цей фрагмент цікавий ще й тим, що значно вплинув на докласичну античну ембріологію та репродуктивну систему, про які піде мова трохи далі.

Достатньо схожу сентенцію до попередньої ми знаходимо також у Геракліта [DK 22 B 10], завдяки збереженій праці "Про світ" Псевдо-Арістотеля. Зокрема, в ній можемо прочитати таке: "Ймовірно, природа прагне до протилежностей і з них, а не з подібного створює згоду. Так, вона звела чоловіка з жінкою, а не з одностатевою істотою (так само як і жінку) і поєднала первинну згоду з протилежних, а не подібних істот. Створюється враження, що мистецтво робить те ж саме, наслідуючи природу: живопис, змішавши білі і чорні, жовті і червоні фарби, створює зображення, відповідні оригіналам; музика, змішавши одночасно високі та низькі, тривалі і короткі звуки з різних голосів, створює єдину гармонію; граматыка, змішавши приголосні і го-

¹ Цитування античних джерел здійснено відповідно до загальноприйнятої міжнародної пагінації.

² Діодор Сицилійський (давньогрец. Διόδωρος Σικελιώτης, лат. Diodorus Siculus; близько 90–30 рр. до н. е.) – давньогрецький історик і міфолог.

³ Арістоксен Тарентський (давньогрец. Αριστόξενοσ ὁ Ταραντίνοσ, бл. 370/360 до н. е. – після 300 до н. е.) – давньогрецький філософ і теоретик музики.

лосні літери, створила з них все [словесне] мистецтво" [De caelo 5. 396 b 7–25].

Ніби продовжуючи думку Геракліта, Емпедокл [LM 22 D 60], згідно зі свідченням Сімплікія, зауважує:

"Немов коли живописці понаписували присвятні дощечки,
Люди, добре обізнані в мистецтві завдяки кмітливості,
Схопивши руками різнокольорові фарби,
І змішавши їх у певній пропорції – одних більше, інших менше, –
5 Роблять з них зображення, схожі на всі речі,
І створюють дерева, чоловіків і жінок,
Звірів, і птахів, і риб – любителів води, і довговічних богів,
які переважають усіх почестями, –
Тож нехай не здолає твого розуму обман, ніби
Смертні [істоти] – скільки їх явлено очам в незліченній кількості
– походять з іншого джерела,
але чітко знай, що [єдине джерело] – вони [= елементи],
бо слово, почуте тобою, – від бога" [Simpl. in Phys. 160.1–11]

З вищезазначених думок ранніх давньогрецьких мислителів ми бачимо, що, хоча вони належали до двох різних філософських течій (західногрецької та іонійської), утім, жоден з них не дотримувався погляду на жінку як таку, що за природою нижча за чоловіка, чи якогось презирливого ставлення до неї.

Поряд з цим варто відзначити, що у роздумах про створення світу цікавою постає думка Емпедокла [DK 31 B 62], яку цитує Сімплікія у "Коментарі на аристотелівську «Фізику»": "Вислухай тепер, коли виділився [з надр Землі] Вогонь, то проявив [на світло] приховані в ночі молоді пагони багатослізних чоловіків і жінок. Бо слово (μῦθος) моє не б'є мимо цілі і не позбавлене пізнавальності. Спочатку із землі стали вистрибувати щільно поєднані фігури, які містять як частку води, так і частку вогняного запалу. Їх випускав наверх Вогонь, бажаючи досягти подібного. Вони ще не виявляли ні милого складу тіла, Ні мови, ні звичайного у чоловіків члена" [Simpl. In Phys., 381.31–382.3].

Водночас цікавим є те, що Гіпократ, говорячи вже не так таємничо, як Емпедокл, і зазначаючи про пренатальний період, також розповідає про вогонь. Зокрема, у праці "Про діету" знаходимо: "Стать ембріону, яка сягнула гармонії, волога і приводиться в рух вогнем. А рухома [вогнем], вона запалюється, немов тліюче вугіллячко, і притягує харчування з їжі і повітря, що надходять всередину жінки. І спочатку, поки вона ще пухка, вона абсолютно однакова" [De regim. IX. (1)].

А наступний фрагмент говорить, що природа членів розірвана: одна частина в чоловічому, а інша – в жіночому тілі. І обидва вони йменуються як символ. Тут, очевидно, ми бачимо схожість з міфом Арістофана про андрогінів. Відповідно, можемо припустити гіпотезу, що Платон запозичив основу для даної ідеї у спадщині Емпедокла. Це є цілком виправданим, оскільки засновник Академії був, імовірно, більше прибічником західногрецької ранньої філософської традиції, ніж іонійської [1]. Сам же міф про андрогінів свідчить про думку, в якій наголошувалося на рівності статей між собою, і що поява як чоловічого, так і жіночого роду та покарання пов'язані не з фемінним началом, але є спільними.

Утім, у пізній античності в даній думці Емпедокла вбачали лише біологічне експлікування. Зокрема, в одній з праць Іоанна Філопона знаходимо таку цитату: "Емпедокл (слід викласти його думку цілком) говорив, що "природа членів розірвана: здебільшого,

вона в чоловічому, а частиною – в жіночому". Сенс його слів такий. Під час парування половина серця – дуже маленька і не сприймається почуттями – виходить від чоловіка, а половина – від жінки; точно так само від голови чоловіка [виходить] половина голови і половина – від жінки; так і з усіма частинами [тіла] взагалі: половина кожного з них – від чоловіка, половина – від жінки. Коли вони відійшли і скупчилися в матці, то, якщо матка виявиться теплою, половина серця, яка відійшла від чоловіка, перемагає половину, що відійшла від жінки, і асимілює її. Те ж саме роблять і голова, і статеві органи, й інші члени тіла – і виходить чоловік. Якщо ж, навпаки, матка виявиться холодною, то перемагає жіноча половина, асимілюючи чоловічу, і виходить жінка. Саме тому, каже він, чоловіки і жінки жадають поєднання, бо і в чоловікові є велика частина жіночого начала, і в жінці – чоловічого. Так, половина Емпедоклового серця, як говорив сам мислитель, була від жінки, так само як і половина голови і будь-якого іншого члена. І точно так само всі жіночі члени, як він говорив, наполовину від чоловіка, наполовину від жінки. Отже, Емпедокл стверджує, що якщо частини чоловіка і жінки потрапляють у теплу матку, то перемагають чоловічі частини, і народжуються чоловіки, а якщо в холодну – то жінки" [Philopon. in Phys. 166, 24].

Схожу з Парменідом думку зустрічаємо у засновників античного атомізму. За свідченнями Аеція: "Левкіп бачить причину {створення різних статей} в різниці між статевими органами, внаслідок чого одна тварина має чоловічий орган, інша – матку, тільки це він і говорить. Демокріт же вважає, що органи, спільні для чоловіка і жінки, походять з того, з якої трапляється (частки, чоловічої чи жіночої), а те, що по-різному у чоловіків і жінок – залежно від того, яка частина перемаже" [Aët.V, 7, 5a–6]. Щодо останнього, таку саму думку зустрічаємо також у спадщині Філопона [Philopon. in De gen. animal. IV 1] і Цензоріна [Sensor. 6, 5].

Коментуючи вищезазначені фрагменти, доцільно зазначити ґрунтовні міркування С. Лурії: "Як ми бачили з попередніх уривків, та чи інша стать ембріону залежить від результату запеклої боротьби, яку ведуть між собою в утробі матері найдрібніші частинки – подібності органів, що виділилися з боку батька або матері: якщо частки батька перемажуть частки матері, народжується чоловік; якщо навпаки – то жінка. Тим часом, справжній уривок заснований на погляді, за яким сперма, що виділяється з правої частини чоловічого тіла, створює самця, а з лівої – самку (той testiculus, який не повинен брати участь у заплідненні, перев'язують). Це погляд Анаксагора і деяких інших дослідників природи: "οἶον Αναξαγόρας καὶ ἕτεροι τῶν φυσιολόγων...εἶναι τὸ μὲν ἄρρεν ἐκ τῶν δεξιῶν, τὸ δὲ θήλυ ἐκ τῶν ἀριστερῶν" [De gen. animal. IV, 1, p. 763b 31].

Точно так само і в іншому місці того ж твору Арістотеля ця думка протиставлялась переконанням Демокріта й Емпедокла (згідно з думкою останнього, різниця між самцем і самкою зумовлена кількістю теплоти в матці): "ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας τὸ μὲν ἄρρεν ἀπὸ τῶν δεξιῶν εἶναι, τὸ δὲ θήλυ ἀπὸ τῶν ἀριστερῶν, ὅσπερ καὶ πρὸς Ἐμπεδокλέα καὶ πρὸς Δημόκριτον" [De gen. Animal. IV, 1 p. 765a 3]. Такого ж погляду, як Анаксагор, дотримувався і Гіпократ [Aph. V, 48]: "Зародки чоловічої статі знаходяться на правій стороні, жіночого – на лівій".

Такої ж погляду, згідно з Арістотелем, дотримувався Леофан¹, що прийшов майже до того ж висновку, що і в нашому уривку: *τινές...λέγουσιν ὡς τον δεξιόν ὄρχιν ἀποδομένους ἢ τον ἀριστερόν συμβαίνει τοῖς ὄρχουσι (=admissarii) ἀρρενοτοκεῖν ἢ θηλυτοκεῖν. οὕτω γὰρ καὶ Λεωφάνης ἐλέγεν [De gen. Animal. IV, 1, p. 765a 21]. Цей же Леофан протиставляється Левкіпу і Демокриту у Аеція [Aët. V, 7, 5]: Λεωφάνης, οὐ μέμνηται Αριστοτέλης τὰ μὲν ἐκ τοῦ δεξιῦ διδύμου, τὰ δὲ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ. Нарешті, перев'язування testiculі ми знаходимо:*

- у Гіппократа [De superfet. 31],
- у Плінія: "Aries...dextro teste praeligato feminas gēnērāt, laevo mares" [N. H. VIII, 47, 188],
- у Палладія² (Graeci adserunt, si mares creare velis, sin ist mm tauri in coitu ligandum esse testiculum, si feminas dextrum) [Pallad. IV, 11, 6],
- а також у працях Колумели³ "Про сільське господарство" [Colum. VIII, 3, 12]; "Геопонікі"⁴ [Georon. XVII, 16; XVIII, 37]; "Корпусі грецьких гіпіатріконів"⁵ [Hippiatr. I, 5; VII, 3, 12].

Тому, здавалося б, така рекомендація у Демокріта з Абдер неможлива, і ми повинні бачити тут цитату з Бола⁶ або підробку. Однак Арістотель був великим педантом у своїй систематизації. Так, в іншому місці тієї ж книги Стагірит вказує, що між цим поглядом і поглядом Емпедокла, які він протиставляє в попередньому, по суті немає жодного протиріччя: *τὸ μὲν οὖν θερμότητά καὶ ψυχρότητα αἰτίαν οἴεσθαι τοῦ ἀρρενοῦ καὶ τοῦ θήλεος καὶ τὴν ἀπόκρισιν ἀπὸ τῶν δεξιῶν γίνεσθαι ἢ τῶν ἀριστερῶν ἔχει τινὰ λόγον. θερμότερα γὰρ τὰ δεξιὰ τοῦ σώματος τῶν ἀριστερῶν* [De gen. Animal. IV, 1, pp. 765a 34–765b 2].

Відповідно, ми не можемо бути впевнені також у тому, що між поглядами цього уривка і поглядами Демокріта є дійсно розбіжності. Стаття ембріону залежить від того, чії частки – батьківські або материнські – переможуть. Але, мабуть, Демокріт вважав, що найсильніші частки знаходяться у правому testiculus батька, найслабкіші – в лівому; тому, перев'язуючи праве яєчко, ми штучно послаблюємо частки батька і збільшуємо шанси

¹ Леофан (давньогрецьк. Λεωφάνης, акме 470–430 рр. до н. е.) – давньогрецький науковець. Згадується у працях Арістотеля, Феофраста, Аеція і Псевдо-Плутарха.

² Рутілій Тавр Еміліан Палладій (лат. Palladius Rutilius Taurus Aemilianus; IV ст. н. е.) – давньоримський науковий письменник, автор праці про сільське господарство в 15 книгах "De re rustica libri XIV".

³ Луцій Юній Модерат Колумела (лат. Lucius Junius Moderatus Columella; 4–70 рр. н. е.) – письменник і агроном часів ранньої Римської імперії, був автором трактату "Про сільське господарство".

⁴ "Геопонікі" (грец. Γεωπονικά) – візантійська сільськогосподарська енциклопедія X ст., ймовірно, що являє собою виписки з незбереженого твору Касіяна Басса Схоластика (VI ст.). Його праця значною мірою була копією витягів з робіт більш ранніх агрономічних письменників (відомих під збірною назвою "геопонікі"), перш за все, "Зборів землеробських занять" Вінданія Анатолія з Беріта і "Георіки" Дідіма з Олександрії.

⁵ "Корпус грецьких гіпіатріконів" (лат. Corpus hippiatricorum Graecorum) – це зібрання праць античних ветеринарів, яке увібрало в себе дослідження науковців з кінця 3 до 6 ст. н. е.

⁶ Мається на увазі Бол із Мендеса (давньогрецьк. Βώλος; III ст. до н. е.) – давньогрецький філософ, містик-алхімік, предшественник неопіфагореїзму. Деякі з творів Болоса про магічні властивості тварин, рослин і дорогоцінного каміння, і які містять, крім того, суто практичні поради, наприклад про землеробство, стали відомі як праці Демокріта. Дотепер ще не з'ясовано, чи була ця фальсифікація навмисною.

матері на перемогу; перев'язуючи ліве яєчко, ми отримуємо протилежний результат. Отже, достатніх підстав для того, щоб стверджувати фальшивість цього уривка, у нас немає [2, с. 536–537].

Переходячи до розгляду жінки ранніми давньогрецькими мислителями в контексті ембріології, варто відзначити неординарну думку Філолая, про яку свідчить Стобей і Геродор Гераклійський⁷, який говорить, що на Місяці все у п'ятнадцять разів більше, в тому числі чоловіки і жінки, а жінки народжують своїх малюків не так, як на Землі, а відкладаючи яйця [Див.: Stob. II, 30, 1]. Втім, це була лише поодинокі думка, а тому більшість філософів цього періоду приділяли, безперечно, увагу саме земним аспектам природи жінки та дітонородження.

Зокрема, Стагірит у праці "Про частини тварини" пише: "Дехто каже, що водні тварини тепліші, аніж земні, вважаючи, що холод середовища компенсується теплотою їх природи, так само, як вони також стверджують, що безкровні [живі істоти] володіють теплою кров'ю. Так, Парменід і деякі інші стверджують, що жінки тепліші, ніж чоловіки, оскільки, мовляв, місячні відбуваються від теплоти і достатку крові, а Емпедокл вважав навпаки" [De part. animal. В 2. 648 а 25]. Тут буде слушним пригадати також Анаксимандра, який стверджував: "З нагрітої води з землею виникли або риби, або досить схожі на риб тварини; в них склалися люди, причому [людські] діти утримувалися всередині [утробі рибоподібних істот] аж до [досягнення] зрілості: лише тоді ті лопнули, а чоловіки і жінки, вже здатні прогудувати себе, вийшли назовні" [Censor. 4, 7].

Цікавими є міркування Емпедокла і Парменіда про схожість дітей на обох батьків або когось іншого. Так, Емпедокл, згідно з працею Псевдо-Плутарха "Звідки діти бувають схожими не на батьків, а на інших?", вважає, що "образ немовлят обумовлений уявою жінки в момент зачаття. Так, жінки часто захоувалися в статуї і картини і народили дітей, схожих на ці зображення" [Plac. V, 12, 2].

Зі свого боку, римський письменник Цензорін⁸ у праці "Про день народження" говорить, що "Між жінкою та чоловіком, як каже Парменід, відбувається боротьба, і на чієм боці перемога, того вигляд і відтворюється [в дитині]... Парменід вважає, що, коли сім'я дасть права сторона [тіла батька], тоді сини схожі на батька, коли ліва – на матір" [Censor. 6, 5; 6, 8]. На наш погляд, в цьому є певні алюзії на фрагмент Геракліта про те, що батько всьому війна [22 В 32 DK].

Підтвердження цьому свідченню Цензоріна знаходимо у Галенівському "Коментарі на "Епідемії" Гіппократа": "Чоловічі зародки частіше утворюються у правій частині матки, а жіночі – у її іншій частині, в лівій. Цілком природно, що більш тепла стать утворюється в більш теплій частині матки. Найтеплішим є самець, як це впливає і з величини його, і з кольору шкіри. Загалом, чоловіки темніші за жінок... Про те, що зачаття хлопчика відбувається в правій частині матки, говорили, [крім Гіппократа], також інші найдавніші вчені. Парменід сказав так: "Справа – хлопчик, зліва – дівчатка" [Див.: LM 19 D 27], Емпедокл так само" [Galen, in Hippocr. Epidem. comm. II, 46].

⁷ Геродор Гераклійський (давньогрецьк.: Ἡρόδωρος ὁ Ἡρακλεώτης, V–IV ст. до н. е.) – давньогрецький письменник, був вихідцем з Гераклії Понтійської і написав історію про Геракла близько 400 р. до н. е.

⁸ Цензорін (лат., Censorinus, III ст. н. е.) – давньоримський письменник, філолог, теоретик музики; автор праці "Про день народження" ("De die natali", 238 р.).

Підтверджує це також Цензорін: "Анаксагор і Емпедокл згодні в тому, що якщо сім'я виплється з правого боку, то народжуються чоловіки, а якщо з лівого – то жінки. Наскільки подібні їх думки у цьому питанні, настільки вони різні щодо схожості дітей (з батьками. – В.Т.). Детально обговоривши це питання, Емпедокл висловлює такі погляди. Якщо в сімені обох батьків міститься рівна кількість тепла, народжується хлопчик, схожий на батька, якщо холоду – дівчинка, схожа на матір. Якщо сім'я батька – гаряче, а матері – холодне, народиться хлопчик, рисами обличчя схожий на матір. Якщо ж сім'я матері¹ – гаряче, а насіння батька – холодне, буде дівчинка, схожа на батька" [Censor. 6, 6]. Таке ж свідчення ми бачимо про Анаксагора в Аристотеля [De gen. Animal. IV, 1. 763 b 30].

Підсумовуючи, можемо відзначити, що у контексті космологічних та ембріональних студій ранні античні мислителі, безперечно, говорили про важливе значення жінки, нарівні з чоловіком. І хоча в репродуктивних дослідженнях вони глибоко помилялись порівняно з доведеними сучасними уявленнями, проте їх міркування свідчили про однакову фундаментальну важливість жінки як для появи світу, так і зачаття дитини в утробі. До речі, цікавим у цьому контексті є уривок з "Менексену" Платона, в якому у манері докласичних мислителів зауважується таке: "Не земля наслідує жінку в тому, що вона вагітніє і народжує, але жінка – землю. При цьому земля наша не поскупилася і віддає свій плід іншим" [Menex. 238a-b].

Якщо говорити про мізогінічні переконання, то спершу можна згадати Фалеса Мілетського, про якого свідчить Діоген Лаерцій: "За три речі вдячний я долі: по-перше, що я людина, а не тварина; по-друге, що я чоловік, а не жінка, по-третє, що я елліні, а не варвар" [Diog.Laert. I 33]. На наш погляд, оскільки таку сентенцію ми зустрічаємо лише у цього античного автора, а також оскільки Фалес мав серед своїх послідовників жінок – Клеобуліну і Полігноту, то можемо зробити висновок, що це, ймовірно, художня авторська вставка Діогена.

Втім, найбільш послідовним мізогіністом у цей період античної цивілізації, очевидно, був Демокріт. Зокрема, завдяки Стобею, Антонію Меліссі² і "збірнику Демократа"³, збереглися такі думки одного із засновників атомізму:

• Нехай жінка не міркує: це – жакливо (γυνή μη ἀσκεῖτω λόγον δεῖνόν γάρ.) [Democrat. 77].

¹ В добу античності вважалося, що сім'я має як чоловік, так і жінка [Див.: Плас. V, 5, 3]

² Антоній Мелісса (давньогрец. Αντώνιος Μέλισσα; кінець XI–XII ст.) – грецький християнський монах, духовний письменник, автор праць "Меліса" ("Бджола") і "Добронрав" (грец. "Χριστοθήσια").

³ Поряд з "Антологією" Іоанна Стобея, іншим джерелом етики Демокріта є колекція 86 фрагментів під назвою "Золоті вислови Демократа-філософа", вперше опублікована в XVII ст. Л. Голстенієм, а потім на початку XIX ст. перевидана Ореллі (див. 10, 338). Ця праця має походження, як припускають, з каталогу висловів олександрійського філолога і вченого елліністичного часу Каллімаха. Деякі вислови арабською мовою, знайдені вченими, теж передані під ім'ям "Демократ". Чи достовірні вислови таємничого Демократа, ім'я якого є, на загальну думку, зіпсованою пізноантичною формою імені "Демокріт"? Їх достовірність не раз піддавалася сумніву, однак багато висловів другої колекції підтверджують першу, а частина підтверджується відомими і достовірними висловлюваннями Демокріта. Тому більшість вчених вважають, що обидві збірки можна, в принципі, вважати джерелами відомостей про етику Демокріта. Але водночас кожен фрагмент окремо підлягає перевірці. Така перевірка проводилася у багатьох роботах, результати її іноді були дуже відмінні один від одного.

• Найжахливіше приниження для чоловіка – бути під владою жінки. (υπό γυναικός ἀρχεσθαι ὑβρίσ εἰη ἀνδρὶ α ἔσχατη.) [Democrat.78].

• Демокріт: Жінка набагато вправніша у лихослів'ї, ніж чоловік (Δημοκρίτου, γυνή πολλά ἀνδρός ὀξύτερη πρὸς κακοφραδμοσύνην) [Stob. IV, 22, 199].

• Демокріт: мужній не той, хто сильніший лише за своїх ворогів, але й той, хто сильніший також за свої пристрасті. Адже є люди, які керують містами і водночас по-рабськи підкоряються жінкам (Δημοκρίτου, ἀνδρείος οὐχ ὁ τῶν πολεμίων μόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἡδονῶν κρέσσων. ἐνιοὶ δὲ πολίωνα μὲν δεσπτόζουσι, γυναιξὶ δὲ δουλεύουσιν.) [Stob. III, 7, 25].

• Антоній Мелісса: "Хтось сказав Демокріту: "Чому ти, будучи високого зросту, одружився на маленькій жінці?" А той відповів: "Я вибрав найменше з лих" (Δημοκρίτῳ εφη τις Δια τί, μέγας ὢν, μικράν εγῆμας γυναικα; κάκεῖνος εἶπε Του κάκου ἐκλογὴν ποιοῦμενος τὸ ελάχιστον ἐξελεξάμην) [PG. 136, p. 1092 A].

Як бачимо, Демокріт досить категорично висловлювався про жінок. Він акцентує увагу читачів, що жінка не здатна адекватно мислити, як чоловік, а тому, у випадку вивищення її над чоловіком, це неминуче призводить до біди. На думку античного атоміста, жінка, переважно, приносить біди та печалі, аніж благо і добро, тому потрібно бути з нею дуже обережним.

У цьому контексті особливо красномовним постає сюжет, пов'язаний із самоосліпленням Демокріта. Зокрема, Тертуліан у "46-й апології" зауважує: "Демокріт осліпив себе, оскільки не зміг дивитися на жінок без хіті і страждав, якщо не міг ними заволодіти, тому цією зміною своєї природи він засвідчив свою нестриманість" (Demokritum excaecando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset et doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur.) [Tert. Apolog. 46].

На думку С. Лурії, це, ймовірно, пізня художня вигадка, бо вона кардинально відрізняється від більш ранніх свідчень Цицерона [De fin. V, 29, 87] і Плутарха [De curios. 12, p. 521 D], які взагалі дуже скептично до неї ставились. Як зауважує. Е. Целлер, загалом, ключовою основою для виникнення легенди про самоосліплення послужили зауваження Демокріта про недостовірність наших почуттів; він використовує також безсумнівно кальковані з технічних термінів грецької філософії вислови Цицерона про Емпедокла [36, с. 234].

У цьому контексті буде слушним згадати таке поняття Демокріта, як σχοτή γυνώμη; оскільки знання, що отримується через почуття, – сліпе (σκοτή), а знання, що отримується безпосередньо розумом без допомоги почуттів, – законне (γνησίη), то мудрець, виколовши собі очі, стане бачити краще, а не гірше. Ось такий висновок з цієї термінології [3, с. 68]. Тому, дійсно, можемо підсумувати, що у житті він не настільки відрозливо ставився до жінок, як у даному свідченні.

Також варто відзначити, що зневажливе ставлення до жінки, очевидно, призвело також до критичного ставлення до шлюбу, яке ми зустрічаємо у псевдоепіграфічних листах Гіппократа, в яких йде мова також про Демокріта. Нижче наведемо уривки з даних листів:

<p>[Hippiocr.] Epist. 10: "ἐκλαθόμενος γὰρ ἀπάντων καὶ ἑαυτοῦ πρότερον- ἐρηγορώς καὶ νύκτα καὶ ἡμέρη ν, γελῶν ἕκαστα, μικρά καὶ μεγάλα μηδὲν οἰόμενος εἶναι, τὸν βίον ὅλον διατελεῖ, γαμῆ τις, ὁ δὲ ἐμπορεύεται, ὁ δὲ δημηγορεῖ, ἄλλος ἀρχει, πρεσβεύει, χειροτονεῖται, ἀποχειροτονεῖται, νοσεῖ, πιπρώσεται, τέθνηκεν, ὁ δὲ γελαί πάντα, τοὺς μὲν κατηφεῖς καὶ σκυθρωπούς, τοὺς δὲ χαίροντας ὄρων".</p>	<p>Псевдо-Гиппократ. Лист 10: "(Людина. – В.Т.), забувши про все і, передусім, про саму себе, не спить вночі і вдень, сміючись над усім, не вважаючи ніщо вартим: ні велике, ні мале. Власне так проводить вона все життя. Ось одна людина одружується, інша торгує, одна виступає на народних зборах, інша займає посаду або бере участь у посольстві, одну обирають, другу зміщують з посади, третя хворіє, ще інша поранена або померла. Він (Демокрит. – В.Т.) же сміється над усім цим, спостерігаючи, що одні засмучуються і супляться, інші – радіють".</p>
<p>[Hippiocr.] Epist. 17: "...ὅσος γέλως, ἐπιμόχθου καὶ κρυφίης γῆς ἔρωσι, τὴν φανερὴν υβρίζοντες, κύνας ὠνευνται, οἱ δ' ἵππους, οἱ δὲ χώρην πολλὴν περιορίζοντες ἰδίην ἐπιγράφουσιν, καὶ πολλῆς εὐελοντές δεσπόζουσιν, οὐδὲ αὐτέων δύνανται γαμῆν σπεύδουσιν, ἀς μετ' ὀλίγον ἐκβάλλουσιν, ἔρωσιν, εἶτα μισέουσιν, μετ' ἐπιθυμίας γεννώσιν, εἴτ' ἐκβάλλουσιν τελείους, τις ἢ κενὴ σπουδῆ καὶ ἀλόγιστος, μηδὲν μανίης διαφέρουσα κτλ..."</p>	<p>Псевдо-Гиппократ. Лист 17: "...Який сміх! Прагнуть отримати землю, яка через прихованість потребує великої праці, нехтуючи ту, яка лежить відкрито. Купують одні собак, інші – коней. Ще інші, окресливши велику ділянку землі, записують її своєю власністю і, бажаючи панувати над великими землями, не в змозі панувати навіть над самими собою. Поспішають одружуватися, щоб незабаром потім розлучитися, закохуються, а потім ненавидять, радіють народженню дітей, а потім, коли вони виростають, викидають їх. Що за порожні і безглузді клопоти, які нічим не відрізняються від божевільня!..."</p>

Окрім свідчень Демокріта і Фалеса, можемо зазначити такі ще сентенції ранніх давньогрецьких мислителів мізогінічного характеру:

1. Послідовник піфагорійської традиції, Ікк з Таренту¹ задля перемоги на Олімпійських ігор повністю утримувався від сексуальних стосунків [Leg. VIII, 839—840].

2. Інший послідовник піфагорійської школи, Кліній² на питання, який найбільш зручний спосіб для сексуального єднання з жінкою, відповів: "Коли ти з розуму зійдеш" [Qu. conv. 654 B].

3. Зенон Елейський, розмірковуючи про біль, говорив, що його відчувають лише слабкі – жінки, діти і чоловіки з жіночим характером [Adv. Colot. 32. 1126 D].

4. Згідно з Псевдо-Плутархом, "Емпедокл закликає своїх учнів утримуватися від [куштування] всього живої: за його словами, тіла тварин, які вживаються в їжу, є оселями покараних душ. Слухачів, які дотримувалися його вчення, Емпедокл вчить утримуватися від спілкування з жінкою, щоб вони не сприяли і не брали участі в справах, що творяться Ненавистю, яка постійно руйнує і розриває творіння Любові" [Plac. V, 12, 2].

5. Згідно зі свідченням праці Вінсента де Бове "Моральне дзеркало": "У висловах філософів читаємо: коли хтось у присутності Піфагора сказав, що охочіше проводив би час в оточенні жінок, ніж у суспільстві філософів, Піфагор відповів: "І свиня охочіше [проводить час] в багнюці, ніж у чистій воді!" [Vinc. III, 9, 3].

Безперечно, деякі вищезазначені сентенції і свідчення можуть викликати сумнів у їх достовірності, втім, варто підкреслити, що в докласичній давньогрецькій філософії побутували також оптимістичні, апологетичні погляди на роль та значення жінок. Особливо у цьому плані слід виокремити піфагорійську школу. Адже, як відомо, саме в ній, як у жодній іншій античній філософській школі, значну увагу приділяли участі жінок у її функціонуванні та діяльності. На підтвердження цього існує багато давніх свідчень про те, що Піфагор окремо читав свої промови і для жінок, і вже навіть у III ст. до н. е. Філохор [FGH B328, Fr. 91] написав спеціальну працю, присвячену піфагорійським філософіям.

¹ Ікк з Таренту (давньогрец. Ἰκκος, V ст. до н. е.) – давньогрецький атлет, олімпіонік, розробив власну методику підготовки до спортивних змагань, яка ґрунтувалася на піфагорійських традиціях.

² Кліній з Тарента (давньогрец. Κλεινίδης; IV ст. до н. е.) – представник піфагорійської традиції, сучасник Філолая, ймовірно автор більш пізнього твору "Про святість і благочестя".

Жінки робили у піфагорійському союзі все те, що й чоловіки, хоча переважно вони все ж таки перебували окремо від них. Адже можна згадати свідчення Тімея, який повідомляє, що дочка Піфагора в дівочтві була керівницею [хору] Кротонських дівчат, а коли вже була заміжньою, то – жінок [FGH 566 F 131].

Водночас можемо відзначити ще такі сентенції докласичних мислителів:

1. Один із семи мудреців, Клеобул, наголошував, що дочок треба видавати заміж дівчатами за віком, але жінками за розумом; це означає, що виховання необхідне також і дівчатам [Diog. Laert. I 91].

2. Ксенофан Елейський: жінка не настільки обмежена розумом, щоб обрати між гіршим і кращим перше [Aetern. VIII 41].

3. Згідно з Демокритом, найкраща краса жінки – мовчання, гідне похвали, і простота в одязі (Δημοκρίτου, κόσμος ὀλιγομυθῆ γυναικὶ καλὸν δὲ καὶ κόσμου λιτότης) [Stob. IV, 23, 38].

4. Софіст Горгій вважав, що не краса жінки, передусім, а її добра слава має бути відома всьому народу [Mul.virt. 242E].

5. Геракліт у своєму листі до Гермодора засуджує різні беззаконні справи у суспільстві, зокрема ті, які скеровані проти жінок: "Ви дивуєтесь тому, що я більше не сміюся, а я дивуюся – сміється він – тому, що вони радіють своїм беззаконням, натомість їм слід сумувати про свою несправедливість. Дайте мені мирний перепочинок для сміху, перестаньте крокувати в суди, звернувши у зброю власні язика, після того як викрали гроші, розбестили жінок, отруїли друзів, вчинили святотатство, стали повіями, були викриті в порушенні клятви, побили когось дуже сильно, здійснили всілякі злочини. Дивлячись на ці вчинки людей, я буду сміятися? Дивлячись на ці вчинки людей, я буду сміятися? Або дивлячись на тих, які піклуються про одяг, бороду і зачіски для обману, або на жінку, яка отрутами вбила свою дитину, або на юнаків, чий спадок вже був витрачений, або на громадянина, у якого відняли законну дружину, або на дівчинку, зґвалтовану і позбавлену дівочтва під час всеношних свят, або на гетеру – ще не жінку, але яка вже володіє жіночим досвідом?" [Epistologr. Gr. VII 4–5].

Як бачимо, питання жінки і її роль у суспільстві було гострим. Чи мала права на освіту, навчання, як мала одягатись, наскільки сильно вона відрізнялася від чоловіка, і що головне для неї має бути, і як соціум має дивитися на неї? Це хвилювало, відповідно, також і ранніх давньогрецьких мислителів, які намагалися довести, що жінка має фактично такі ж права, як і чо-

ловик, і що амбівалентність людського роду говорить саме про рівність обох статей, а не про розуміння їх у координатах вище/нижче.

Особливо в цьому питанні постають міркування в естетичному контексті, які відображені в анонімному софістичному творі "Подвійні міркування".

Так, ми можемо прочитати в них таке [LM 41.2.]:

"(1) λέγονται δὲ καὶ περὶ τῶ καλῶ καὶ αἰσχρῶ δισοοὶ λόγοι. τοὶ μὲν γὰρ φαντὶ ἄλλο μὲν ἦμεν τὸ καλόν, ἄλλο δὲ τὸ αἰσχρόν, διαφέρων ὡσπερ καὶ τῶνυμα οὕτω καὶ τὸ σῶμα· τοὶ δὲ τῷτὸ καλὸν καὶ αἰσχρόν. (2) κἀγὼ πειρασεῦμαι τόνδε τὸν τρόπον ἐξαγεύμενος. αὐτίκα γὰρ παιδί ὠραῖω ἔραστᾷ μὲν χρηστῶ χαρίζεσθαι καλόν, μὴ ἔραστᾷ δὲ καλῶ αἰσχρόν. (3) καὶ τὰς γυναῖκας λοῦσθαι ἔνδοι καλόν, ἐν παλαιστῆρα δὲ αἰσχρόν, ἀλλὰ τοῖς ἀνδράσι ἐν παλαιστῆρα καὶ ἐν γυμνασίῳ καλόν. (4) καὶ συνίμεν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἀσυχίᾳ μὲν καλόν, ὅπου τοῖχοις κρυφθῆσεται, ἔξω δὲ αἰσχρόν, ὅπου τις ὄψεται. (5) καὶ τῷ μὲν αὐτᾷ συνίμεν ἀνδρὶ καλόν, ἀλλοτρίῳ δὲ αἰσχιστόν. καὶ τῷ γε ἀνδρὶ τᾷ μὲν ἑαυτῷ γυναῖκα συνίμεν καλόν, ἀλλοτρίᾳ δὲ αἰσχρόν. (15) τοὶ δὲ Πέρσαι κοσμεῖσθαι τε ὡσπερ τὰς γυναῖκας καὶ τῶς ἀνδρας καλόν νομίζοντι, καὶ τᾷ θυγατρὶ καὶ τᾷ μητρὶ καὶ τᾷ ἀδελφᾷ συνίμεν, τοὶ δὲ Ἕλληνας καὶ αἰσχρὰ καὶ παράνομα. (16) Λυδοῖς τοῖνον τὰς κόρας πορνευθεῖσας καὶ ἀργύριον ἐνεργάσασθαι καὶ οὕτω γάμιασθαι καλόν δοκεῖ ἡμεν, ἐν δὲ τοῖς Ἕλλησιν οὐδεὶς κα θέλει γάμια. (17) Αἰγύπτιοι τε οὐ ταῦτα νομίζοντι καλὰ τοῖς ἄλλοις· τῆδε μὲν γὰρ γυναῖκας ὑφαίνειν καὶ ἐργάζεσθαι καλόν, ἀλλὰ τῆδε τῶς ἀνδρας, τὰς δὲ γυναῖκας πράσσειν ἄπερ τῆδε τοὶ ἀνδρες. τὸν παλὸν δεῦναι ταῖς χερσὶ, τὸν δὲ σῖτον τοῖς ποσὶ, τήνοις καλόν, ἀλλ' ἄμιν τὸ ἐναντίον... (18) οἶμα δ', αἶ τις τὰ αἰσχρὰ ἐς ἐν κελεύοι συνενεῖκα πάντας ἀνθρώπων ἃ ἕκαστοι νομίζοντι, καὶ πάλιν ἐξ ἀθρόων τούτων τὰ καλὰ λαβὲν ἃ ἕκαστοι ἀγνητα, οὐδὲν κα λειψθῆμεν, ἀλλὰ πάντας πάντα διαλαβέν. οὐ γὰρ πάντες ταῦτα νομίζοντι... (23) καὶ τάδε μὲν περὶ ἀπάντων εἰρήσθω μοι· τρέφομαι δὲ ἐπὶ τὸν λόγον αὐτῶν ὃν λέγοντι. (24) αἶ γὰρ τὰν γυναῖκα καλόν ἐστί κοσμεῖσθαι, τὰν γυναῖκα αἰσχρόν 5 κοσμεῖσθαι, αἶπερ τῷτὸν αἰσχρόν καὶ καλόν· καὶ ἄλλα κατὰ τῷτὸν"

"(1) Два (протилежні) погляди висловлюються також про прекрасне і ганебне. Одні стверджують, що прекрасне є щось (зовсім) інше, ніж ганебне, і що воно відрізняється від нього як за назвою, так і на ділі. Інші ж (стверджують), що прекрасне і ганебне – одне й те саме. (2) І я спробую розслідувати (це) питання, розвиваючи нижчезазначений погляд. Справді, взяти хоча б такий приклад: хлопчиків пристойно догоджати своєму дорослому коханцеві, а не коханцеві – непристойно. (3) Для жінки митися вдома пристойно, а в палестрі – непристойно, а для чоловіків митися пристойно і в палестрі, і в гімназії. (4) Займатися тілесним поєднанням жінці з чоловіком пристойно в таємному місці, де (ця дія) буде прихована стінами (від погляду інших). Проте робити це на відкритому місці, де хто-небудь може побачити, непристойно. (5) І жінці займатися цим з своїм власним чоловіком прекрасно (справедливо), з чужим – ганебно. Так само і чоловікові займатися зляганням зі своєю власною дружиною прекрасно (справедливо), а з чужою – ганебно. Вбратися, намазувати білилами і одягати золоті прикраси для чоловіків ганебно, а для жінки – пристойно... (15) Перси вважають пристойним, щоб чоловіки прикрашали себе, як і жінки, і (так само у них вважається пристойним) жити разом із власною дочкою, матір'ю або сестрою; натомість елліни вважають це ганебним і протизаконним. (16) У лідійців вважається пристойним, щоб дівчата продавали себе і, заробивши таким шляхом гроші, виходили заміж. У Греції ж ніхто не захотів би одружитися з такою дівчиною. (17) І єгиптяни вважають пристойним не те ж саме, що інші народи. Справді, в інших народів вважається пристойним для жінок вишивати і обробляти шерсть, а десь в іншому місці (це роблять) чоловіки, жінки ж займаються тим, що в інших країнах роблять чоловіки... (23) І це повинно бути застосоване до всього. Я тепер перейду до розгляду доказів, які наводяться ними. (24) Адже якщо прекрасно, щоб жінка вбиралася, то також і ганебно, щоб жінка вбиралася, оскільки ганебно і прекрасне – одне і те ж. І (все) інше так само".

Отже, підсумовуючи загальний огляд міркувань представників ранньої давньогрецької філософії, можемо зробити такі висновки:

1. Докласична антична філософія рефлексувала переважно в чотирьох концептуальних аспектах: космологічний, ембріологічний, мізогінічний та апологетичний. Фактично, кожен із ранніх давньогрецьких мислителів певною мірою торкався осмислення феномену жінки.

2. Космологічно, ґрунтуючись на свідченнях про Акусілая, Піфагора й Емпедокла, феномен жіночого постає одним із формоутворювальних факторів поряд з чоловіком, що імпліцитно говорить про рівність обох статей в онтологічному аспекті.

3. Докласична давньогрецька ембріологія, хоча й багато в чому помилялася у своїх поглядах, проте ці "хибні уявлення", що жінка також має сім'я, як і чоловік, свідчили про рівноправність обох статей для появи нової людини у світі.

4. Мізогінічні уявлення ранніх античних мислителів ґрунтувалися на тому, що жінка володіє певними вадами, а тому велика біда, якщо чоловік опиниться під її владою. Такі бачення зумовлювали подекуди у філософів цього періоду негативне ставлення до інституту шлюбу.

5. Апологетичні переконання стосовно жінок ґрунтувалися на тому, що жінка має право на освіту, навчання, а також, що головне бачити у жінці не лише об'єкт жадання та носія краси, але порядну громадянку, яка підкоряється владі й усталеним традиціям.

Список використаних джерел

1. Лебедев А.В. Избавляясь от "досократиков". Эллинист Андрей Лебедев – о том, почему пора переписать историю греческой мысли. URL: https://www.academia.edu/43797604/Избавляясь_от_досократиков_

эллинист Андрей Лебедев о том почему историю греческой мысли пора переписать

2. Лурье С.Я. Комментарии и исследования // С. Я. Лурье. Демокрит. Ленинград : Наука, 1970. С. 385–622.

3. Alfieri V. E. Gli Atomisti. Frammenti e testimonianze. Traduzione e note. Bari : Laterza, 1936. 245 p.

4. Antonius Melissa. Loci communes, Patrologiae graeca: 161 t. / Ed. J.-P. Migne. T. 136. Paris, 1865. P. 765–1244.

5. Aristotle. Parts of Animals, Aristotle. Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals. Translated by A. L. Peck, E. S. Forster. Loeb Classical Library 323. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1937. P. 4–435.

6. Aristotle. De caelo, Aristotle. On the Heavens. Translated by W. K. Guthrie. Loeb Classical Library 338. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1939. P. 2–370.

7. Aristotle. Generation of Animals, Aristotle. Generation of Animals. Translated by A. L. Peck. Loeb Classical Library 366. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1942. P. 2–562.

8. Censorini. De die natali liber, Ed. Fridericus Hultsch. Leipzig : Teubner, 1867. 98 p.

9. Cicero M.T. De finibus bonorum et malorum. London : William Heinemann; New York : GP Putnam's sons, 1931. 512 p.

10. Columella Lucius Iunius Moderatus. De re rustica, Les agronomes latins: Caton, Varron, Columelle, Palladius. Paris J.J. Dubochet, 1844. P. 165–518.

11. Corpus hippiatricorum Graecorum. Ed. Eugen Oder, Carl Hoppe In aedibus B.G. Teubneri, 1971. 821 p.

12. Damascii. Quaestiones de primis principiis, Ed. J. Koppa, 1826. 475 p.

13. Diogenes Laertius. Lives of Eminent Philosophers, Volume I: Books 1–5. Translated by R. D. Hicks. Loeb Classical Library 184. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1925. 592 p.

14. Epistolographi Graeci. Recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruit R. Hercher. Paris : Didot, 1873. 844 p.

15. Galen. In Hippocratis librum de humoribus commentarii tres: ejusdem reliquum sexti commentarii in sextum de vulgaribus morbis: itemque septimum, et octavum / nuper in lucem editi ac latinitate donati: Jo. Baptista Rasario interprete, Venetiis : Apud Vincentium Valgrisius, 1562. 549 p.

16. Geoponica. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae. Leipzig : Teubner, 1895. 641 p.

17. Hippocrates. Aphorisms, Hippocrates, Heracleitus. Nature of Man. Regimen in Health. Humours. Aphorisms. Regimen 1-3. Dreams. Heracleitus: On the Universe. Translated by W. H. S. Jones. Loeb Classical Library 150. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1931. P. 223-296.
18. Hippocrates. De superfetation, Hippocrates. Coan Prenotions. Anatomical and Minor Clinical Writings. Edited and translated by Paul Potter. Loeb Classical Library 509. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2010. P. 313-354.
19. Hippocrates. Regimen I-III. Hippocrates, Heracleitus. Nature of Man. Regimen in Health. Humours. Aphorisms. Regimen 1-3. Dreams. Heracleitus: On the Universe. Translated by W. H. S. Jones. Loeb Classical Library 150. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1931. P. 223-420.
20. Palladius Rutilius Taurus Aemilianus. Opus agriculturae. Ed. J.C. Schmitt, Leipzig : Teubner, 1898. 230 p.
21. Philo. De Aeternitate Mundi, Philo. Every Good Man is Free. On the Contemplative Life. On the Eternity of the World. Against Flaccus. Apology for the Jews. On Providence. Translated by F. H. Colson. Loeb Classical Library 363. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1941. P. 184-294.
22. Philoponi Ioannis. In libros De generatione animalium commentaria: ed. Michael Hayduck, Typis et Impensis Georgii Reimeri, 1903. 279 p.
23. Philoponi, Joannis. In Aristotelis physicorum, libros tres priores, commentaria. (Commentaria in Aristotelem Graeca), Berolini, typ. et impensis G. Reimeri, 1882. 532 p.
24. Plato. Leges, Plato. Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet. Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press. – (Scriptorum Classicorum Bibl.Oxonienensis). – (Oxford Classical Texts). T. 5: Tetralogias IX. Definitiones et spvria continens, part. 1. 1976. P. 30-304.
25. Plato. Menexen, Plato. Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet. Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press. – (Scriptorum Classicorum Bibl.Oxonienensis). – (Oxford Classical Texts). T. 3: Tetralogias V-VII continens, 1976. P. 501-521.
26. Plutarch. Quaestiones convivales, Plutarch. Moralia, Volume VIII: Table-Talk, Books 1-6. Translated by P. A. Clement, H. B. Hoffleit. Loeb Classical Library 424. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1969. P. 1-517.
27. Plutarch. Mulierum virtutes, Plutarch. Moralia, Volume III: Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women. Translated by Frank Cole Babbitt. Loeb Classical Library 245. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1931. P. 471-581.
28. Plutarch. De curiositate, Plutarch. 2 Translated by W. C. Helmbold. Loeb Classical Library 337. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1939. P. 469-518.
29. Plutarch Προς Κωλύτην, Plutarch. Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music. Translated by Benedict Einarson, Phillip H. De Lacy. Loeb Classical Library 428. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1967. P. 190-318.
30. Plutarchus. Placita philosophorum, Plutarchi Moralia. Vol. V. F. 2. Pars 1: Edidit J. Mau. Leipzig, 1971. P. 50-153.
31. Simplicii. In Aristotelis Physicorum, libros quattuor priores commentaria, Ed. H. Diels. Berolini Typ. et impensis G. Reimeri, 1882. 646 p.
32. Stobaiou Iōannou. (). Anthologion: Ioannis Stobæi Florilegium. In bibliopolio Kuehniiano.V. I, 1823. 484 p.
33. Stobaiou Iōannou. Anthologion: Ioannis Stobæi Florilegium. In bibliopolio Kuehniiano.V. IV, 1824. 459 p.
34. Tertullian Minucius Felix. Apology, Tertullian. De Spectaculis. Minucius Felix: Octavius. Translated by T. R. Glover, Gerald H. Rendall. Loeb Classical Library 250. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1931. P. 2-229.
35. Vincent de Beauvais. Speculum morale, Venetiis : Hermannus Liechtenstein, 1493. 540 p.
36. Zeller E. Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Leipzig, O.R. Reisland, 1922. 367 s.
- 9 Cicero M.T. De finibus bonorum et malorum. London: William Heinemann; New York: GP Putnam's sons, 1931. 512 p.
- 10 Columella Lucius Junius Moderatus. De re rustica, Les agronomes latins: Caton, Varron, Columelle, Palladius. Paris J.J. Dubochet, 1844. P. 165-518.
- 11 Corpus hippiatricorum Graecorum. Ed. Eugen Oder, Carl Hoppe In aedibus B.G. Teubneri, 1971. 821 p.
- 12 Damascii. Quaestiones de primis principiis, Ed. J.Koppa, 1826. 475 p.
- 13 Diogenes Laertius. Lives of Eminent Philosophers, Volume I: Books 1-5. Translated by R. D. Hicks. Loeb Classical Library 184. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925. 592 p.
- 14 Epistolographi Graeci. Recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit R. Hercher. Paris: Didot, 1873. 844 p.
- 15 Galen. In Hippocratis librum de humoribus commentarii tres: ejusdem reliquum sexti commentarii in sextum de vulgaribus morbis: itemque septimus, et octavus / nuper in lucem editi ac latinitate donati: Jo. Baptista Rasario interprete, Venetiis : Apud Vincentium Valgrisium, 1562. 549 p.
- 16 Geoponica. Geoponica sive Cassiani Bassi scholastici de re rustica eclogae. Leipzig: Teubner, 1895. 641 p.
- 17 Hippocrates. Aphorisms, Hippocrates, Heracleitus. Nature of Man. Regimen in Health. Humours. Aphorisms. Regimen 1-3. Dreams. Heracleitus: On the Universe. Translated by W. H. S. Jones. Loeb Classical Library 150. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931. P. 223-296.
- 18 Hippocrates. De superfetation, Hippocrates. Coan Prenotions. Anatomical and Minor Clinical Writings. Edited and translated by Paul Potter. Loeb Classical Library 509. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010. P. 313-354.
- 19 Hippocrates. Regimen I-III. Hippocrates, Heracleitus. Nature of Man. Regimen in Health. Humours. Aphorisms. Regimen 1-3. Dreams. Heracleitus: On the Universe. Translated by W. H. S. Jones. Loeb Classical Library 150. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931. P. 223-420.
- 20 Palladius Rutilius Taurus Aemilianus. Opus agriculturae. Ed. J.C. Schmitt, Leipzig: Teubner, 1898. 230 p.
- 21 Philo. De Aeternitate Mundi, Philo. Every Good Man is Free. On the Contemplative Life. On the Eternity of the World. Against Flaccus. Apology for the Jews. On Providence. Translated by F. H. Colson. Loeb Classical Library 363. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1941. P. 184-294.
- 22 Philoponi Ioannis. In libros De generatione animalium commentaria: ed. Michael Hayduck, Typis et Impensis Georgii Reimeri, 1903. 279 p.
- 23 Philoponi, Joannis. In Aristotelis physicorum, libros tres priores, commentaria. (Commentaria in Aristotelem Graeca), Berolini, typ. et impensis G. Reimeri, 1882. 532 p.
- 24 Plato. Leges, Plato. Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet. Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press. – (Scriptorum Classicorum Bibl.Oxonienensis). – (Oxford Classical Texts). T. 5: Tetralogias IX. Definitiones et spvria continens, part.1. 1976. P. 30-304.
- 25 Plato. Menexen, Plato. Platonis Opera: In 5 t. Plato; Recogn. brevis adnotatione critica in struxit: Ioannes Burnet. Oxford [etc.]: Oxford Univ. Press. – (Scriptorum Classicorum Bibl.Oxonienensis). – (Oxford Classical Texts). T. 3: Tetralogias V-VII continens, 1976. P. 501-521.
- 26 Plutarch. Quaestiones convivales, Plutarch. Moralia, Volume VIII: Table-Talk, Books 1-6. Translated by P. A. Clement, H. B. Hoffleit. Loeb Classical Library 424. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969. P. 1-517.
- 27 Plutarch. Mulierum virtutes, Plutarch. Moralia, Volume III: Sayings of Kings and Commanders. Sayings of Romans. Sayings of Spartans. The Ancient Customs of the Spartans. Sayings of Spartan Women. Bravery of Women. Translated by Frank Cole Babbitt. Loeb Classical Library 245. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931. P. 471-581.
- 28 Plutarch. De curiositate, Plutarch. 2 Translated by W. C. Helmbold. Loeb Classical Library 337. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939. P. 469-518.
- 29 Plutarch Προς Κωλύτην, Plutarch. Moralia, Volume XIV: That Epicurus Actually Makes a Pleasant Life Impossible. Reply to Colotes in Defence of the Other Philosophers. Is "Live Unknown" a Wise Precept? On Music. Translated by Benedict Einarson, Phillip H. De Lacy. Loeb Classical Library 428. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967. P. 190-318.
- 30 Plutarchus. Placita philosophorum, Plutarchi Moralia. Vol. V. F. 2. Pars 1: Edidit J. Mau. Leipzig, 1971. P. 50-153.
- 31 Simplicii. In Aristotelis Physicorum, libros quattuor priores commentaria, Ed. H. Diels. Berolini Typ. et impensis G. Reimeri, 1882. 646 p.
- 32 Stobaiou Iōannou. Anthologion: Ioannis Stobæi Florilegium. In bibliopolio Kuehniiano.V.I, 1823. 484 p.
- 33 Stobaiou Iōannou. Anthologion: Ioannis Stobæi Florilegium. In bibliopolio Kuehniiano.V.IV, 1824. 459 p.
- 34 Tertullian Minucius Felix. Apology, Tertullian. De Spectaculis. Minucius Felix: Octavius. Translated by T. R. Glover, Gerald H. Rendall. Loeb Classical Library 250. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931. P. 2-229.
- 35 Vincent de Beauvais. Speculum morale, Venetiis: Hermannus Liechtenstein, 1493. 540 p.x1
- 36 Zeller E. Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Leipzig, O.R. Reisland, 1922. 367 s.

References

- 1 Lebedev A.V. Izvavlyayas' ot "dosokratikov" / Ellinist Andrej Lebedev – o tom, pochemu pora perepisat' istoriyu grecheskoj mysli. available at: https://www.academia.edu/43797604/izvavlyayas'_ot_dosokratikov_ellinist_Andrej_Lebedev_o_tom_pochemu_istoriyu_grecheskoj_mysli_pora_perepisat'
- 2 Luriye S.Y. Kommentarii i issledovaniya // S.Y. Luriye. Demokrit. Leningrad: Nauka, 1970. P. 385-622.
- 3 Alfieri V. E. Gli Atomisti. Frammenti e testimonianze. Traduzione e note. Bari: Laterza, 1936. 245 p.
- 4 Antonius Melissa. Loci communes, Patrologiae graeca: 161 t. / Ed. J.-P. Migne. T. 136. Paris, 1865. P. 765-1244.
- 5 Aristotle. Parts of Animals, Aristotle. Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals. Translated by A. L. Peck, E. S. Forster. Loeb Classical Library 323. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1937. P. 4-435.
- 6 Aristotle. De caelo, Aristotle. On the Heavens. Translated by W. K. C. Guthrie. Loeb Classical Library 338. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939. P. 2-370.
- 7 Aristotle. Generation of Animals, Aristotle. Generation of Animals. Translated by A. L. Peck. Loeb Classical Library 366. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942. P. 2-562.
- 8 Censorini. De die natali liber, Ed. Fridericus Hultsch. Leipzig: Teubner, 1867. 98 p.

В. Э. Туренко, канд. филос. наук, мл. науч. сотр.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
Е. В. Нетецкая, канд. филол. наук, ассист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РАННЯЯ ГРЕЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ О ЖЕНЩИНЕ: МЕЖДУ АПОЛОГИЕЙ И МИЗОГИНИЕЙ

Осуществляется историко-философская реконструкция и комплексное и систематическое освещение понимания женщины в фрагментах мыслителей доклассического периода античной философии.

Доклассическая античная философия рефлексировала преимущественно в четырех концептуальных аспектах: космологический, эмбриологический, мизогинический и апологетический. Доказано, что фактически каждый из ранних древнегреческих мыслителей в определенной степени касался осмысления феномена женщины. Освещено, что основываясь на свидетельствах об Акусилае, Пифагоре и Эмпедокле, феномен женского возникает одним из формообразующих факторов наряду с мужским, что имплицитно говорит о равенстве обоих полов в космологическом аспекте. Обосновано, что древнегреческая доклассическая эмбриология, хотя и во многом ошибалась в своих взглядах, однако эти "ложные представления" свидетельствовали о равноправии обоих полов для появления нового человека в мире. Выявлено, что мизогинические представления ранних античных мыслителей основывались на том, что женщина обладает определенными недостатками, а потому большая беда, если человек окажется под ее властью. Такое видение приводило иногда у философов этого периода негативное отношение к институту брака. Раскрыто, что апологетические убеждения в отношении женщин основывались на том, что женщина имеет право на образование, обучение, а также, что главное видеть в женщине не только объект вожделения и носителя красоты, но порядочную гражданку, которая подчиняется власти и устоявшимся традициям.

Ключевые слова: ранняя греческая философия, досократики, женщина, мизогинии, космология, эмбриология, гендерные студии.

Vitalii Turenko, PhD of Philosophical Sciences, Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
Eugenia Netetska, PhD, Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRESOCRATICS ABOUT WOMAN: BETWEEN APOLOGY AND MISOGYNY

The article provides a historical and philosophical reconstruction and a comprehensive and systematic coverage of the understanding of women in the fragments of thinkers of the pre-classical period of ancient philosophy.

Preclassical ancient philosophy reflected mainly in four conceptual aspects: cosmological, embryological, misogynistic and apologetic. It is proved that in fact every of the early ancient Greek thinkers to a certain extent concerned the understanding of the phenomenon of women. It is highlighted that, based on the evidence of Akusilaus, Pythagoras and Empedocles, the phenomenon of the female arises as one of the formative factors along with the male, which implicitly speaks of the equality of both sexes in the cosmological aspect. It is substantiated that the ancient Greek preclassical embryology, although in many respects was mistaken in its views, however, these "false ideas" testified to the equality of both sexes for the emergence of a new person in the world. It was revealed that the misogynistic ideas of the early ancient thinkers were based on the fact that a woman has certain flaws, and therefore it is a big trouble if a person is under her power. Sometimes, such a vision led the philosophers of this period to have a negative attitude towards the institution of marriage. It was revealed that apologetic thinking about women were based on the fact that a woman has the right to education, training, and also that the main thing is to see in a woman not only an object of desire and a bearer of beauty, but a decent citizen who obeys power and established traditions.

Preserved fragments of early Greek philosophers indicate the continuity of thought in ancient philosophy and their reception as thinkers of the classical (Plato, Aristotle) and Hellenistic (Plutarch, Simplicius, Philo) periods. The achievements of the pre-Socratics in the context of this issue also indicate that the women's issue arose from the very beginning of Western European philosophical discourse.

Keywords: early Greek philosophy, pre-Socratics, woman, misogyny, cosmology, embryology, gender studies.